

بررسی حقوقی سن ازدواج و رشد دختران

پدیدآورنده (ها) : شکری، فریده

علوم اجتماعی :: نشریه مطالعات راهبردی زنان :: تابستان ۱۳۸۷ - شماره ۴۰ (ISC)

صفحات : از ۱۳۱ تا ۱۵۶

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/334567>

تاریخ دانلود : ۱۴۰۴/۰۶/۰۴

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

مقالات مرتبط

- تأثیر ازدواج زودهنگام بر سلامت جنسی کودکان و سازوکارهای مقابله با آن
- سن ازدواج دختران
- بررسی فقهی - حقوقی سن ازدواج در حقوق ایران
- تجربه زیسته زنان در ازدواج زودهنگام
- سن بلوغ
- سن ازدواج دختران در مبانی حقوق اسلامی
- سن ازدواج؛ عوامل افزایش و راهبردهای کاهش آن
- ازدواج زیر سن قانونی
- رویکردهای قضائی به تشخیص مصلحت در ازدواج کودکان
- تفاوت سن بلوغ و رشد در شریعت اسلام و سن قانونی در قانون مدنی ایران
- ارزیابی انتقادی محرمیت مادرزن با نکاح صغیره
- تجویز مشروط یا تحریم مطلق کودک همسری؟

عناوین مشابه

- بررسی آثار و پیامدهای رشد سریع جمعیت بر «مضيقه ازدواج» و تجرد دختران (تحلیلی بر تجرد قطعی دختران به مثابه یک مسئله اجتماعی: چالش ها و راهکارها)
- بررسی دلایل و آثار افزایش سن ازدواج دختران روستایی در آشتیان
- بررسی فقهی - حقوقی رویکرد قانون مجازات اسلامی جدید به سن رشد و مسئولیت کیفری کودکان در پرتو اسناد بین‌المللی
- بررسی دلایل و اثرات افزایش سن ازدواج دختران روستایی در ایران
- بررسی سن رشد جزایی اطفال و نوجوانان در نظام حقوقی ایران و انگلستان
- بررسی ازدواج سفید در نظام حقوقی ایران و غرب (مدرنیته)
- تحلیل و بررسی عوامل موثر بر افزایش سن ازدواج در بین جوانان با تکنیک (مطالعه موردی: شهرستان بندرعباس)
- بررسی تاثیر آموزش مبتنی بر مدل (تحکیم ازدواج پیش از شروع) symbis بر انتظارات از ازدواج و باورهای مربوط به انتخاب همسر دختران مجرد شهرکرد
- زناشوئی با دختران کمسال و نابالغ: سن بلوغ دختران: آیا باید برای ازدواج دختران حداقل سن قائل شد؟
- بررسی تاثیر معاشرت با جنس مخالف قبل از ازدواج بر سن ازدواج و تمایل به ازدواج در بین دانشجویان دانشگاه های تهران

بررسی حقوقی سن ازدواج و رشد دختران

فریده شکری *

چکیده

ازدواج یکی از حساس‌ترین وقایع زندگی انسان و از مهم‌ترین نهادهای حقوقی جوامع بشری است. لزوم آمادگی و بلوغ جسمانی و رشد قوای عقلانی افراد برای آغاز زندگی مشترک و اقدام به ازدواج تا حدی است که بسیاری از نظام‌های حقوقی جهان، حداقلی از سن را برای آغاز این مرحله از زندگی، ضروری دانسته‌اند. نظام حقوقی ایران از ابتدا تاکنون درخصوص شرط حداقل سن برای اقدام به ازدواج، دستخوش تحولات متعددی شده و مقررات متنوعی را تجربه نموده است. در این نوشتار بعد از تبیین سن نکاح و رشد، به بررسی تحولات نظام قانونگذاری ایران، آثار و تبعات آن پرداخته شده، در نتیجه معلوم می‌گردد فاصله ایجاد شده در قانون بین سن نکاح و رشد باعث مشکلاتی برای زوجین می‌شود؛ لذا پیشنهاد اصلاح ماده ۱۰۴۱ ق.م. داده شده است.

کلید واژه

سن ازدواج، سن رشد، نظام حقوقی ایران، بلوغ، ماده ۱۰۴۱ ق.م.، نکاح

* - دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه تربیت مدرس

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

ازدواج نهادی متناسب با سرشت انسانی و پاسخی به نیازهای عاطفی و جسمی انسان می‌باشد. قدمت این نهاد و همزمانی آن با آغاز پیدایش بشر، مؤید فطری بودن آن است؛ با این وجود این نهاد همواره در طول تاریخ با تحولات شرایط فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، حقوقی و تغییر در هنجارها و ارزش‌های هر جامعه، دستخوش تغییر شده و نوع، کارکرد، زمان شکل‌گیری و آثار حقوقی آن متفاوت بوده؛ آن چنان که در خانواده‌های گسترده، ازدواج مبتنی بر تصمیم اعضای خانواده بوده^۱ که با تضعیف این الگو، انتخاب آزاد همسر در بسیاری جوامع بروز یافته است (رک. شیخی، ۱۳۸۰: ص ۵۴). در جوامع سنتی، نسبت به جوامع صنعتی، ازدواج عمومیت بیشتری داشته، استقلال مالی و اقتصادی زن، روند ازدواج و تشکیل زندگی مشترک را به تأخیر انداخته، همچنین الزامات قانونی ادوار مختلف بر سن ازدواج تأثیر گذاشته است (همان، صص ۱۰۵ و ۷۵).

از مهمترین عوامل تأثیرگذار بر نهاد ازدواج، وضعیت نظام‌های حقوقی جوامع مختلف است؛ در بیشتر نظام‌های حقوقی، برای آغاز زندگی مشترک، داشتن حداقلی از سن پیش‌بینی شده و ازدواج در سنین کمتر از آن یا به نحو اطلاق منع شده^۲ یا مشروط به تحقق شرایطی شده است.^۳ در این نوشتار عناوین مرتبط با نکاح مانند بلوغ نکاح و رشد در فقه و نظام حقوقی ایران، ماده ۱۰۴۱ ا.ق.م. در خصوص سن نکاح و آثار و تبعات تعیین حداقلی از سن برای اقدام به ازدواج مورد بررسی قرار گرفته است.

1 - Arranged Marriage.

۲ - ماده ۹۴ قانون مدنی سوئیس.

۳ - ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی ایران و مواد ۱۷ - ۱۶ قانون احوال شخصیه سوریه

بررسی حقوقی سن ازدواج و رشد دختران

۱) بلوغ

در فقه اسلامی، بلوغ شرط صحت بسیاری از احکام و مقررات تکلیفی و وضعی می‌باشد. بلوغ رسیدن به مرحله‌ای از سن بوده که در طی آن دگرگونی‌هایی در اندام، احساسات و اندیشه‌های شخص پدیدار می‌شود (مهریزی، ۱۳۷۶: صص ۱۲۹-۱۲۷). فقهای امامیه، تعریفی از بلوغ ارائه نکرده‌اند، اما برخی نشانه‌های طبیعی و خارجی از جمله رسیدن به سن خاصی را به عنوان علامت بلوغ شخص تعیین کرده و در بیان این معنی از دو واژه «بلوغ نکاح» و «بلوغ اشد» یاد نموده‌اند.

۱-۱) بلوغ نکاح

در قرآن کریم، هنگام بیان حکم آزمایش یتیمان جهت تسلیم اموال به آنها، از واژه «بلوغ نکاح» یاد شده است.^۱

از ظاهر این آیه چنین برمی‌آید که ملاک بلوغ، رسیدن به حدی است که پسر یا دختر شایستگی نکاح را داشته باشند و آن هم به احتلام مرد و حیض زن تحقق می‌یابد (همان، ص ۲۱۱). در کتب تفسیری نیز بلوغ نکاح را رسیدن به سنی دانسته‌اند که استعداد و آمادگی ازدواج حاصل می‌شود (طوسی، ۱۴۰۹: ج ۳، ص ۱۱۶؛ طبرسی، ۱۴۱۵: ج ۲، ص ۹).

مشهور فقها نیز معیار اهلیت نکاح، را بلوغ و عدم آن دانسته و به استناد برخی روایات^۲ سن بلوغ را ۹ سال تمام قمری برای دختر و ۱۵ سال برای پسر دانسته‌اند

۱- «و ابتلوا الیتامی حتی اذا بلغوا النکاح فان انتم منهم رشدا فادفعوا الیهم اموالهم» (نساء، ۶).
۲- از جمله روایت محمد بن یحیی از امام باقر (ع): «منی یجب علی الغلام أن یؤخذ بالحدود التامة وتقام علیه ، و یؤخذ بها ؟ قال: إذا خرج عنه الیتیم وأدرک، قلت : فلذلك حد یعرف به ؟ قال : إذا إحتلم، أو بلغ خمس عشرة سنة، أو أشعر أو أنبت قبل ذلك، اقیمت علیه الحدود التامة، واخذ بها وأخذت له، قلت : فالجارية، متى تجب علیها الحدود التامة وتؤخذ بها، ویؤخذ لها؟ قال: إن الجارية لیست مثل الغلام ، إن الجارية إذا تزوجت ودخل بها ولها تسع سنین ذهب عنها الیتیم، ودفع الیها مالها، وجاز أمرها فی الشراء والبیع، و اقیمت علیها الحدود التامة، واخذ لها بها» (حر عاملی، ۱۴۱۲: ج ۱، ص ۲۳).

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

(نجفی، ۱۳۹۴: ج ۲۶، صص ۳۹-۳۸). حتی برخی بر آن ادعای اجماع نیز نموده‌اند^۱ (طوسی، ۱۴۱۷ق: ج ۳، ص ۲۸۲). بنابراین فقهای امامیه رسیدن به بلوغ طبیعی را برای ازدواج شخص کافی دانسته‌اند. ایشان همچنین تزویج طفل پیش از رسیدن به سن بلوغ را از سوی ولی قهری، مورد پذیرش قرار داده و این حکم را مستند به روایات متعددی می‌دانند که در این خصوص و به ویژه در مقام بحث از وجود خیار فسخ نکاح برای طفل پس از رسیدن به سن بلوغ مطرح شده است؟^۲ همچنین برخی جواز چنین تزویجی را مستند به اجماع فقها نموده‌اند (رک. محقق داماد، ۱۳۸۲: ص ۴۸)؛ هرچند که با وجود روایات مزبور، اجماع مستند به این روایات، مدرکی بوده و فاقد حجیت است (رک. ولایی، ۱۳۸۴: ص ۴۹).

فقهای امامیه به رغم جایز دانستن تزویج طفل از سوی ولی قهری، نزدیکی با چنین دختری را تا پیش از رسیدن به سن بلوغ ممنوع دانسته (طباطبایی یزدی، ۱۴۰۹ق: ج ۲، ص ۸۱۱ حکیم، ۱۴۰۴ق: ج ۱۴، ص ۸۰). بعضی نقض آن را موجب مسئولیت مدنی شخص تلقی کرده و بروز هرگونه عیب را موجب حرمت ابدی می‌دانند (حکیم، ۱۴۰۴ق: ج ۱۴، ص ۸۰).

دیدگاه فقهای امامیه نسبت به ضامن بودن شخص در نتیجه ورود عیب، بیانگر امکان عقلایی معیوب شدن در کمتر از این سن است. از این تعلیل استفاده می‌شود

۱- دیدگاه فقهای عامه در خصوص سن بلوغ متفاوت است: شافعی سن بلوغ را ۱۵ سال می‌داند؛ ابوحنیفه سن بلوغ را در دختر ۱۷ سال تمام دانسته و در پسر دو روایت را بیان می‌کند، ۱۹ سال تمام که این را اصل دانسته و نیز ۱۸ سال تمام؛ مالک نیز سن مشخصی را برای بلوغ تعیین نکرده است (رک. طوسی، ۱۴۱۷ق: صص ۲۸۳ - ۲۸۲؛ علامه حلی، ۱۴۱۴ق: ج ۲، ص ۷۲).

۲- از مهمترین این روایات، می‌توان به روایات ذیل اشاره نمود:

الف - صحیحہ علی بن یقطن از امام موسی کاظم علیه السلام، ایشان در مقام پاسخ بدین پرسش که آیا می‌توان دختر و پسر سه ساله را به ازدواج یکدیگر درآورد و کمترین حدی که کودکان در آن به ازدواج درمی‌آیند، کدام است و اگر دختر بالغ شود و رضایت نداشته باشد، چه وضعیتی دارد؟ می‌فرماید: «اگر پدر و یا ولی او راضی باشند، ایرادی ندارد» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق: ج ۲۰، ص ۲۷۷).

ب - صحیحہ عبدالله بن صلت از امام صادق علیه السلام، ایشان در مقام پاسخ به این پرسش که آیا دختر صغیره‌ای که پدرش او را به عقد نکاح دیگری درآورده است، پس از بلوغ خیار فسخ دارد؟ می‌فرماید: «با وجود پدر، نظر و اختیاری ندارند» (همان، ص ۲۷۶).

بررسی حقوقی سن ازدواج و رشد دختران

که ملاک واقعی سن ازدواج، قابلیت جسمانی، برای چنین تمکینی است و کسب این قابلیت به لحاظ شرایط اقلیمی، زمانی و جسمی دختران متفاوت می‌باشد و این مسأله منجر به تفاوت‌های سنی برای دارا بودن چنین قابلیتی می‌شود (قاری سیدفاطمی، ۱۳۷۴: ۲، ص ۱۳۹).

سؤال‌های متعددی در رابطه با اختیار ولی در تزویج غیربالغ مطرح است. از جمله این که آیا اقدام ولی در تزویج طفل منوط به عدم مفسده است یا مشروط به وجود مصلحت؟ آیا فسخ نکاح از سوی طفل پس از بلوغ ممکن می‌باشد؟ و اما نظر بر این که امروزه ازدواج طفل غیربالغ بسیار نادر است، لذا از بحث پیرامون آن خودداری می‌شود.

۲-۱) رشد

از دیگر مفاهیمی که با بلوغ نکاح ارتباط داشته و در عالم حقوق نیز منشأ آثار متعددی می‌باشد، رشد است.

۱-۲-۱) رشد در فقه

در قرآن کریم، از واژه «بلوغ اشد»^۱ استفاده شده است. مفسرین در تبیین معنی بلوغ اشد، دیدگاه واحدی نداشته و برخی آن را احتلام و بلوغ دانسته و عده‌ای به کمال عقل معنی نموده‌اند (طوسی، ۱۴۰۹ق: ج ۷، ص ۲۹۲)؛ در میان این تفاسیر حتی سن سی سال به عنوان سن بلوغ اشد نیز بیان شده است (همان، ج ۴، ص ۳۱۸).

علامه طباطبایی بر این عقیده‌اند که بلوغ اشد هنگامی است که قوای بدنی استحکام یابد (طباطبایی، ۱۳۹۱ق: ج ۱۱، ص ۱۱۸؛ همان، ج ۱۴، ص ۳۴۴؛ همان، ج ۱۶، ص ۱۱؛

۱- رک. انعام، ۱۵۲؛ یوسف، ۲۲؛ اسراء، ۳۴؛ کهف، ۸۷؛ حج، ۵۵؛ قصص، ۱۳؛ غافر، ۶۷؛ احقاف، ۱۵.

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

همان، ج ۱۹، ص ۲۰۱. صباوت از میان برود (طباطبایی، ۱۳۹۱ق: ج ۱۱، ص ۱۱۸) و این همان بلوغ و رشدی است که در آیه ششم سوره نساء ذکر شده است؛ زمان شروع این حالت غالباً هجده سالگی است (همان، ج ۱۱، ص ۱۱۸؛ همان، ج ۱۶، صص ۱۶-۱۴). در برخی از روایات نیز بلوغ اشد به احتلام (حر عاملی، ۱۴۱۴ق: ج ۱۳، ص ۱۴۱) و سیزده سالگی تعبیر شده است (ر.ک. همان، ص ۴۳۱).

از مجموع آیات و روایات به دست می آید که بلوغ اشد دایره وسیعتری از بلوغ جنسی داشته و مجموعه ای از بلوغ عقلی، استحکام و کمال نیروهای جسمی را شامل می شود. به گونه ای که تصرفات مالی شخص با بلوغ اشد یا بلوغ نکاح و رشد، هر دو جایز می گردد (مهریزی، ۱۳۷۶: صص ۲۸۰ و ۱۶۴).

فقه های امامیه نیز با استفاده از بیان امام صادق (ع) که می فرمایند: «ایناس الرشد، حفظ المال» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق: ج ۱۳، ص ۴۳۳) واژه رشد را به توانایی در نگهداری اموال در معاملات و هدر ندادن آنها تعبیر نموده و معنی آن را در عرف روشن می دانند (نجفی، ۱۳۹۴ق: ج ۲۶، ص ۴۹). برخی بر این عقیده اند که این وضعیت در نتیجه بلوغ جسمی و نیز رشد حاصل می شود (خمنی، ۱۴۰۹ق: ج ۲، ص ۱۳؛ شهید اول، ۱۴۱۵ق: ص ۱۲۱؛ زین الدین، ۱۴۱۳ق: ج ۶، ص ۲۲۰؛ سیستانی، ۱۴۱۶ق: ج ۲، ص ۲۹۷). در این مورد اختلافی میان فقه های امامیه وجود ندارد (نجفی، ۱۳۹۴ق: ج ۲۶، ص ۴۸). بنابراین از منظر فقها، رفع حجر از صغیر و امکان تصرف وی در اموال و حقوق مالی خود، با دو شرط بلوغ و رشد حاصل می شود (خمنی، ۱۴۰۹ق: ج ۲، ص ۱۳؛ زین الدین، ۱۴۱۳ق: ج ۶، ص ۲۲۰؛ سیستانی، ۱۴۱۶ق: ج ۲، ص ۲۹۷).

- ۱- «لا یکنی البلوغ فی زوال الحجر عن الصبی، بل لابد معه من الرشد و عدم السفه».
- ۲- «لا یرتفع الحجر عن الصبی الذکر ولا عن الصبیة الا انی یتحقق البلوغ وحده حتی یحصل معه الرشد فی العقل... فاذا لم یتحقق الرشد مع البلوغ لم یزل محجوراً عن التصرف فی ماله و ان کبرت سنه».
- ۳- «لا یکنی البلوغ فی زوال الحجر عن الصبی، بل لابد معه من الرشد و عدم السفه».

بررسی حقوقی سن ازدواج و رشد دختران

به عقیده فقهای امامیه «رشد باید از طریق اختبار (آزمایش) احراز شود و این نیز بر حسب موارد و شرایط اجتماعی، خانوادگی و فردی اشخاص متفاوت است. برای اختبار نباید به یک بار اکتفا شود؛ بلکه باید تا حدی تکرار گردد که علم به رشد و توانایی اداره اموال حاصل گردد»^۱ (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق: ج ۱، ص ۱۳۹). بنابراین اختبار طریق حصول علم به رشد است، اما روش منحصر نبوده و چنین علمی می تواند از طرق عرفی دیگر مانند شهادت شهود نیز حاصل شود^۲ (سیستانی، ۱۴۱۶ق: ج ۲، ص ۳۰۲).

۲- ۲- ۱) رشد در نظام حقوقی

صاحب نظران حقوق نیز «رشد را توان بالایی از اندیشه دانسته اند که شخص به کمک آن می تواند به طور متعارف، امور مالی خود را در جهت مصلحت خویش اداره کند» (شهیدی، ۱۳۸۰: ج ۱، ص ۲۴۴). بر همین مبنا غیر رشید کسی است که «تصرفات وی در اموال و حقوق مالی خود عقلایی نباشد، یعنی عقل معاش نداشته و هرگاه اداره داراییش به او واگذار شود، در اموال خود تعدی، تفریط و اسراف می نماید» (امامی، ۱۳۸۱: ج ۱، ص ۲۱۲). خواه این شخص «در امور غیر مالی نیز رشد کافی پیدا کرده یا عقب مانده به شمار آید» (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ج ۲، ص ۳۶). بنابراین «صرف بلوغ شخص نشانه رشد او نیست، بالغ را باید آزمود تا رشد وی نیز احراز شود و از جمع آن دو اهلیت بدست آید» (همان، ص ۱۵).

از آن جا که کودکان برای انجام معاملات و اداره اموال از رشد فکری و عقلانی کافی برخوردار نیستند، تمام نظام های حقوقی جهان، تدابیر حمایتی خاصی برای

۱ - «واذا اشتبه حاله اختبر بان يفرض اليه مده معتداً بها بعض الامور مما يناسب شأنه».
۲ - «يثبت الرشد في الرجال شهادة امثالهم و في النساء بشهادة الرجال و في ثبوت شهادة رجل و امرأتين او شهادة النساء مفردات اشكال».

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

آنان اندیشیده‌اند. در اکثر کشورها، حداقلی از سن به عنوان اماره قانونی رشد در نظر گرفته شده^۱، به گونه‌ای که رسیدن به سن تعیین شده، به عنوان یکی از معیارهای اهلیت شخص و صلاحیت وی برای انجام معاملات و تصرف وی در اموال و حقوق مالی اش تلقی می‌شود.

در نظام حقوقی ایران، برای نخستین بار سن رشد شخص برای امکان تصرف وی در اموال و حقوق مالی اش در مواد ۱۲۱۰ - ۱۲۰۹ ق.م. مصوب ۱۳۱۴ پیش-بینی شد. به موجب این مواد: «هر کس دارای ۱۸ سال تمام نباشد در حکم غیر رشید است. مع ذلک در صورتی که پس از ۱۵ سال تمام رشد کسی در محکمه ثابت شود از تحت قیمومت خارج می‌شود» و «هیچ کس را نمی‌توان بعد از رسیدن به سن هجده سال تمام به عنوان جنون یا عدم رشد مجبور نمود، مگر این که عدم رشد او ثابت شده باشد». در واقع قانونگذار سن ۱۸ سال را به عنوان اماره قانونی رشد در نظر گرفته بود؛ آماره‌ای که اثبات خلاف آن - احراز رشد پس از رسیدن به سن ۱۵ سال و نیز عدم رشد پس از رسیدن به سن ۱۸ سال - نیز امکان‌پذیر بود.

در نظام حقوقی ایران به موجب مواد ۱۲۰۷، ۱۲۱۲ و ۱۲۱۴ ق.م. صغار و اشخاص غیر رشید از تصرف در اموال و حقوق مالی خود ممنوع می‌باشند؛ اعمال و اقوال صغیر تا حدی که مربوط به اموال و حقوق مالی وی باشند، باطل و بلااثر تلقی شده و معاملات و تصرفات غیر رشید در اموالش، صرفاً با اجازه ولی یا قیم وی نافذ است؛ در این نظام همچنین رأی وحدت رویه شماره ۳۰ مورخ ۱۳۶۴/۱۰/۳ هیأت عمومی دیوان عالی کشور، صرفاً رسیدن به سن بلوغ و نیز احراز رشد شخص

۱ - سازمان علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو)، در سال ۱۹۷۲ تحقیقاتی را تحت عنوان «حق و مسئولیت‌های جوانان» در ۴۵ کشور جهان از جمله ایران انجام داد. نتیجه این تحقیقات بیانگر این بود که قوانین کشورهای مختلف درباره تعیین سن رشد، تفاوت کمی یا یکدیگر دارند، به گونه‌ای که در اغلب کشورها ۲۱ سالگی به عنوان سن قانونی رشد تعیین شده است (بجنوردی، ۱۳۸۵: ص ۵۱).

را شرط تصرف و مداخله مستقل وی در اموال و حقوق مالی دانسته و هرگونه اقدامی در این خصوص را پیش از اثبات رشد ممنوع اعلام کرده است.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در سال‌های ۱۳۶۱ و نیز ۱۳۷۰ اصلاحاتی در قانون مدنی صورت گرفت و ماده ۱۲۰۹ ق.م. حذف و ماده ۱۲۱۰ این قانون نیز بدین صورت اصلاح شد: «هیچ کس را نمی‌توان بعد از رسیدن به سن بلوغ به عنوان جنون یا عدم رشد محجور نمود، مگر آن که عدم رشد یا جنون او ثابت شده باشد. تبصره ۱- سن بلوغ در پسر پانزده سال تمام قمری و در دختر نه سال تمام قمری است. تبصره ۲- اموال صغیری را که بالغ شده است در صورتی می‌توان به او داد که رشد او ثابت شده باشد». بنابراین در حال حاضر در حقوق ایران، علاوه بر رسیدن به سن بلوغ، احراز رشد شخص برای حکم به صحت اعمال حقوقی و تصرفات مالی وی ضروری است، بدون آن که سن خاصی به عنوان اماره قانونی رشد تعیین شده باشد.

وجود تعارض میان ماده ۱۲۱۰ اصلاحی ق.م. و تبصره ۲ آن و همچنین مشکلات ناشی از حذف اماره رشد موضوع ماده ۱۲۰۹ ق.م. در عمل، رویه قضایی را به سوی پذیرش سن ۱۸ سالگی به عنوان اماره رشد سوق داد. این رویه محاکم، در عمل از سوی دفاتر اسناد رسمی، بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری نیز مورد تبعیت قرار گرفت؛ بنابراین تمایل نظام حقوقی ایران بر این است که افرادی را که به سن ۱۸ سال تمام شمسی رسیده‌اند، رشید فرض کرده و اعمال حقوقی ایشان را صحیح تلقی می‌نماید؛ مگر این که خلاف آن ثابت شود. برخی علمای حقوق در مقام یافتن مبنایی برای چنین رویه‌ای به ماده واحده راجع به رشد متعاملین مصوب ۱۳۱۳ استناد می‌کنند؛ بدین بیان که در این ماده سن ۱۸ سال به عنوان اماره رشد

تعیین شده است و با وجود حذف این اماره در قانون مدنی، ماده واحده مذکور همچنان به قوت خود باقی است^۱ (رک. شهیدی، ۱۳۸۰: ج ۱، ص ۲۴۷).

۳) تحولات قانونی سن نکاح

نظام حقوقی ایران از ابتدا تاکنون بدون پرداختن به علائم و نشانه‌های طبیعی سن بلوغ، در مراحل مختلف قانونگذاری، رسیدن به سن خاصی را به عنوان ملاک اهلیت شخص برای نکاح تعیین نموده؛ به گونه‌ای که گاهی سن مزبور فراتر از سن بلوغ طبیعی تعیین شده و گاهی، بلوغ نکاح همان بلوغ طبیعی دانسته شده است. برای نخستین بار در نظام حقوقی ایران، در ماده ۱۰۴۱ ق.م. مصوب ۱۳۱۳ آمده بود: «نکاح اناث قبل از رسیدن به سن ۱۵ سال تمام و نکاح ذکور قبل از رسیدن به سن ۱۸ سال تمام ممنوع است. مع ذلک در مواردی که مصالحی اقتضا کند با پیشنهاد مدعی العموم و تصویب محکمه، ممکن است استثناء معافیت از شرط سن اعطا شود. ولی در هر حال این معافیت نمی‌تواند به انانیت داده شود که کمتر از ۱۳ سال تمام و به ذکوری شامل گردد که کمتر از ۱۵ سال تمام دارند».

تعیین حداقل سن قانونی برای ازدواج و پیش‌بینی امکان عدول از آن در عمل موجبات افزایش ازدواج‌های در سنین کمتر از حداقل سن قانونی را فراهم آورد، تبعات و آثار سوء ناشی از این قانون از جمله افزایش آمار طلاق در میان چنین

۱ - ماده واحده راجع به رشد متعالین: «از تاریخ اجرای این قانون در مورد کلیه معاملات، عقود و ایقاعات به استثناء نکاح و طلاق، محاکم عدلیه و ادارات دولتی و دفاتر اسناد رسمی باید کسانی را که به سن ۱۸ سال تمام شمسی نرسیده‌اند، اعم از ذکور و اناث غیر رشید بشناسند، مگر آن که رشد آنها قبل از اقدام به انجام معامله یا عقد و ایقاع به طرفیت مدعی العموم در محاکم ثابت شده باشد. اشخاصی که به سن ۱۸ سال تمام شمسی رسیده‌اند، در محاکم عدلیه و ادارات دولتی و دفاتر اسناد رسمی رشید محسوب می‌شوند، مگر آن که عدم رشد آنها به طرفیت مدعی العموم در محاکم ثابت گردد. مناط سن، اوراق هویت آنهاست، مگر آن که خلاف آن ثابت شود».

بررسی حقوقی سن ازدواج و رشد دختران

زوجینی، موجب شد قانونگذار در مقام چاره‌جویی برآید. نتیجه این امر، تصویب ماده ۲۳ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳ بود؛ به موجب این ماده: «ازدواج زن قبل از رسیدن به سن ۱۸ سال تمام و مرد قبل از رسیدن به سن ۲۰ سال تمام ممنوع است. مع‌ذلک، در مواردی که مصالحی اقتضا کند، استثنائاً در مورد زنی که سن او از ۱۵ سال تمام کمتر نباشد و برای زندگی زناشویی استعداد جسمی و روانی داشته باشد، به پیشنهاد دادستان و تصویب دادگاه شهرستان ممکن است، معافیت از شرط سن اعطا شود. زن یا مردی که برخلاف مقررات این ماده، با کسی که هنوز به سن قانونی برای ازدواج نرسیده است، مزاجت کند، حسب مورد به مجازات‌های مقرر در ماده ۳ قانون راجع به ازدواج مصوب ۱۳۱۶ محکوم خواهد شد».

در ماده ۳ اصلاحی مصوب ۱۳۱۶ نیز آمده بود: «هر کس برخلاف مقررات ماده ۱۰۴۱ ق.م. با کسی که هنوز به سن قانونی برای ازدواج نرسیده است، مزاجت کند به شش ماه تا دو سال حبس تأدیبی محکوم خواهد شد. در صورتی که دختر به سن ۱۳ سال تمام نرسیده باشد، لااقل به دو تا سه سال حبس تأدیبی محکوم می‌شود و در هر مورد ممکن است علاوه بر مجازات حبس به جزای نقدی از دوهزار ریال تا بیست هزار ریال محکوم گردد و اگر در اثر ازدواج برخلاف مقررات فوق واقعه منتهی به نقص یکی از اعضاء یا مرض دایم زن گردد، مجازات زوج از پنج تا ده سال حبس با اعمال شاقه است و اگر منتهی به فوت زن شود، مجازات زوج حبس دایم با اعمال شاقه است. عاقد و خواستگار و سایر اشخاص که شرکت در جرم داشته‌اند نیز به همان مجازات یا مجازاتی که برای معاون جرم مقرر است، محکوم می‌شوند...».

تدوین ماده ۲۳ قانون حمایت خانواده، با وجود آن که در رفع تبعات ناشی از ازدواج‌های زود هنگام مؤثر بود، اما این ایراد اساسی را داشت که برای مهار

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

نیازهای جسمی و روانی دختران و پسران جوانی که در فاصله میان سن بلوغ و سن ازدواج بودند، تدبیری اندیشیده نشده بود (ر.ک. صفایی و امامی، ۱۳۸۰: صص ۷۲-۷۱). پس از پیروزی انقلاب اسلامی، انتقادهای بسیاری مبنی بر مغایرت ماده ۱۰۴۱ ق.م. با موازین شرع مطرح شد، از همین رو در نخستین دوره مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۶۱، به موجب پیش‌نویس «لایحه راجع به اصلاح بعضی از مواد قانون مدنی» پیشنهاد اصلاح ماده یاد شده، تقدیم مجلس گردید و ماده ۱۰۴۱ ق.م. بدین شرح اصلاح شد: «نکاح قبل از بلوغ ممنوع است، تبصره: عقد نکاح قبل از بلوغ با اجازه ولی صحیح است، به شرط رعایت مصلحت مولی علیه» و با اصلاح نگارشی تبصره آن در تاریخ ۱۴ آبان ۱۳۷۰ بدین شرح تغییر یافت: «عقد نکاح قبل از بلوغ با اجازه ولی به شرط رعایت مصلحت مولی علیه صحیح می‌باشد».

طرح اصلاح ماده ۱۰۴۱ ق.م. در سال ۱۳۸۱ تقدیم مجلس شد. در مقدمه طرح ارائه شده چنین آمده بود: «... این ماده باعث بروز ناهنجاری‌هایی در امر ازدواج دختران و پسران خصوصاً از جنبه‌های سلامت جسمی و متلاشی [شدن] قانون خانواده‌گی بعد از رسیدن به سن بلوغ گردیده است و اثرات نامطلوبی در تشکیل زندگی خانواده‌گی باقی گذاشته است. این قانون نه تنها در محافل بین‌المللی موجب ایجاد مشکلات عدیده برای نظام جمهوری اسلامی شده، بلکه موجب سوءاستفاده افراد غیر صالح گشته و در واقع اصل اختیار را که در عقد نکاح از شروط اساسی است، مخدوش می‌نماید و خارج از اختیار و اراده دختران و پسران جوان، آثار زوجیت را بر آنان تحمیل می‌نماید که اثرات سوء آن پس از رشد بر جسم و روان آنان باقی می‌ماند...» (نائینی، ۱۳۸۶: صص ۱۰۷۵-۱۰۷۴).

در طرح مزبور، سن پیشنهادی برای نکاح چهارده سال تمام شمسی برای دختر

و هفده سال برای پسر تعیین شده و ازدواج، کمتر از این سن منوط به تحصیل اجازه از دادگاه شده بود. در نهایت پس از بررسی طرح مزبور، در کمیسیون‌های قضایی و حقوقی و نیز فرهنگی مجلس شورای اسلامی، سن ازدواج برای دختر، ۱۵ سال و برای پسر، ۱۸ سال تمام شمسی تعیین شد و به تصویب رسید. شورای نگهبان، این مصوبه را خلاف شرع تشخیص داد. سرانجام با طرح موضوع در مجمع تشخیص مصلحت نظام، این مجمع، ماده را بدین صورت تصویب نمود: «ماده واحده - ماده ۱۰۴۱ قانون اصلاح موادی از قانون مدنی مصوب ۱۳۷۰/۸/۱۴ و تبصره آن به شرح ذیل اصلاح می‌گردد: عقد نکاح دختر قبل از رسیدن به سن ۱۳ سال تمام شمسی و پسر قبل از رسیدن به سن ۱۵ سال تمام شمسی منوط است به اذن ولی به شرط رعایت مصلحت با تشخیص دادگاه صالح».

همچنین با تحولاتی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی در نظام قانونی کشور رخ داد، ماده ۳ قانون راجع به ازدواج مصوب ۱۳۱۶ که پیشتر بدان پرداخته شد، نیز با تصویب ماده ۶۴۶ ق.م.ا. مصوب ۱۳۷۵ نسخ گردید. به موجب این ماده: «ازدواج قبل از بلوغ بدون اذن ولی ممنوع است. چنانچه مردی با دختری که به حد بلوغ نرسیده برخلاف مقررات ماده ۱۰۴۱ ق.م. و تبصره ذیل آن ازدواج نماید، به حبس تعزیری از شش ماه تا دو سال محکوم می‌گردد». عدم پیش‌بینی ضمانت اجرای کیفری برای موارد نقص عضو یا فوت ناشی از تزویج برخلاف مقررات ماده ۱۰۴۱ ق.م.، موجب شد در ماده ۵۰ «لایحه حمایت خانواده» که از سوی قوه قضائیه تهیه شده و در مجلس شورای اسلامی در دست بررسی است، برای این موارد، چنین ضمانت اجرایی پیش‌بینی شود. به موجب این ماده: «هرگاه مردی با دختری که به سن قانونی ازدواج نرسیده است، برخلاف مقررات ماده ۱۰۴۱ ق.م.

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

ازدواج نماید، به حبس از شش ماه تا دو سال محکوم خواهد شد. چنانچه در اثر ازدواج برخلاف مقررات فوق، واقعه منتهی به نقص عضو یا مرض دایم زن گردد، زوج علاوه بر پرداخت دیه، به دو تا پنج سال حبس و اگر منتهی به فوت زن شود، علاوه بر پرداخت دیه، به پنج تا ده سال حبس محکوم می‌شود».

۴) تحلیل ماده ۱۰۴۱ ق.م.

همچنان که ملاحظه شد ماده ۱۰۴۱ سابق ق.م. به پیروی از نظر مشهور فقهای امامیه، سن بلوغ را به عنوان سن قانونی برای ازدواج، تعیین و امکان تزویج پیش از رسیدن به این سن را نیز به رسمیت شناخته بود. این ماده از آغاز تصویب با انتقادات بسیاری مواجه شد؛ اولاً بلوغ با قابلیت جسمی برای زناشویی تحقق می‌یابد و نشانه‌های مورد اشاره فقها، صرفاً اماره‌ای برای وصول و کشف این واقعیت است. سن بلوغ باید بر مبنای غلبه و با توجه به وضع جسمی و نیز شرایط اقلیمی محیط تعیین شود و جنبه قاعده‌ای برای تمام ادوار تاریخی و اشخاص ندارد (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ج ۱، ص ۷۰). بنابراین نمی‌توان، سن ازدواج را، سن بلوغ و سن بلوغ را ۹ و ۱۵ سال تمام قمری قرار داد^۱.

ثانیاً تبصره این ماده، خدشه‌ای اساسی بر ماده است، زیرا، به نحوی عام، ممنوعیت مقرر در ماده را جایز دانسته و به نوعی حکم آن را تخصیص و بلکه نسخ نموده است (همان، ص ۷۴). البته یکی از علمای حقوق، برای رفع تعارض میان ماده ۱۰۴۱ ق.م. و تبصره آن کلمه نکاح را در ماده به معنی «آمیزش» و در تبصره به معنی ازدواج تعبیر نموده و حکم تجویز از سوی ولی قهری را استثنایی بر عدم اهلیت صغیر در نکاح دانسته است (همان، ص ۷۵).

۱ - تبصره ۱ ماده ۱۲۱۰ ق.م. «سن بلوغ در پسر ۱۵ سال تمام قمری و در دختر ۹ سال تمام قمری است».

این انتقادات قانونگذار را وادار ساخت در اصلاحیه سال ۱۳۸۱، از اطلاق ماده و تخصیص و بلکه انتفاء یا نقض حکم آن در قالب تبصره اجتناب ورزد و نیز بدون پرداختن به سن بلوغ و ممنوعیت نکاح پیش از آن مواعد سنی دیگری را برای عقد نکاح دختران و پسران تعیین نماید. با این وجود، قانونگذار مجدداً اجازه تزویج پیش از حداقل سن‌های قانونی از سوی ولی قهری را به پیروی از مشهور فقهای امامیه، با تعیین قیودی برای آن پیش‌بینی و حکم مقرر در تبصره سابق را به بیانی دیگر تکرار نمود. بنابراین، حکم موضوع ماده ۱۰۴۱ ق.م. در دو بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱- ۲- ۳) تعیین حداقل سن برای ازدواج

قانونگذار در اصلاحیه سال ۱۳۸۱، حداقل سن ازدواج را برای دختر ۱۳ سال و برای پسر ۱۵ سال تعیین نمود.

در نگاه اول ممکن است چنین تصور شود که با وجود آمارهای اخیر مبنی بر افزایش میانگین سن ازدواج در میان جوانان، چه پس‌اقدام به ازدواج در حداقل‌های مقرر قانونی مصداق چندانی نداشته باشد، اما متأسفانه آمار ارائه شده از سوی سازمان ملی جوانان در سال ۱۳۸۳، وجود بیش از ۳۰ هزار کودک متأهل ۱۴ - ۱۰ ساله را در کشور تأیید می‌نماید که از این میان دختران زیر ۱۴ سال با جمعیت ۲۴ هزار و ۵۰۶ نفر، بیشترین آمار را به خود اختصاص می‌دهند. فراوانی چنین ازدواج‌هایی موجب شده، از آنها با عنوان پدیده مادران کودک یا عروسان کودک یاد شود (روزنامه اعتماد،

۲۶ مهر ۱۳۸۶).^۱

۱ - پدیده مادران کودک یا «عروسان کودک» صرفاً اختصاص به کشور ایران ندارد؛ براساس برآوردهای انجام شده، پدیده یاد شده حداقل در ۴۹ کشور جهان رواج دارد. بیشترین آماری که تاکنون منتشر شده است، مربوط به جمهوری دموکراتیک کنگو با ۷۴ درصد، افغانستان ۵۴ درصد، بنگلادش ۵۱ درصد است که دختران پیش از رسیدن به سن ۱۸ سالگی ازدواج می‌کنند. در نپال نیز ۷ درصد دختران در سن ۱۰ سالگی و ۴۰ درصد در سن ۱۵ سالگی مجبور به ازدواج می‌شوند، در تحقیقاتی که چند سال پیش در کشور مصر ←

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

از آنجا که بسیاری از این ازدواج‌ها بدون حداقل‌هایی برای اقدام به ازدواج از سوی قانونگذار، ضامن رعایت این ماده نمی‌باشد؛ بلکه پیش‌بینی سیاست‌های مناسب اقتصادی، ایجاد ثبت رسمی صورت می‌گیرد، منجر به معضلات حقوقی و اجتماعی بسیار می‌شود؛ بنابراین صرف تعیین زمینه‌های تغییر در نگرش‌ها، ارزش‌ها و ساختارهای فرهنگی جامعه در کنار تعیین ضمانت اجرای حقوقی و کیفری برای نقض مقررات مربوط به حداقل سن ازدواج و نیز عدم ثبت نکاح، می‌تواند نسبت به کاهش آمار چنین ازدواج‌هایی و جلوگیری از آثار و تبعات سوء ناشی از آنها بازدارنده باشد.

حکم مقرر در ماده ۱۰۴۱ ق.م. همواره ممکن است، مواردی از ازدواج در سنین پایین را به وجود آورد که زوجین یا یکی از آنها، رشید محسوب نشده و اهلیت استیفای حقوق مالی خود اعم از جهیزیه، نفقه، مهریه، اجرت المثل و... را نداشته باشند؛ در چنین مواردی مطالبه این حقوق و طرح این دعوی باید توسط ولی یا قیم شخص - به تناسب مورد - و چه بسا بدون رعایت مصلحت و غبطه وی صورت گیرد یا این که شخص را در ابتدای نکاح ناگزیر به طرح دعوی رشد نماید.

در حال حاضر، با وجود عدم دسترسی به آمار محاکم، برای گریز از تبعات ناشی از عدم احراز رشد زوجینی که براساس ماده ۱۰۴۱ ق.م. به عقد نکاح یکدیگر درآمده‌اند، بسیاری از دادرسان، حکم مقرر در این ماده را به صدور حکم رشد تفسیر و در مقام چنین تشخیصی، حکم رشد شخص را نیز صادر می‌کنند؛ بسیاری از دفاتر رسمی ازدواج و طلاق کشور نیز برای ثبت چنین ازدواج‌هایی،

صورت گرفت، مشخص شد بیش از ۲۹ درصد عروسان کودک توسط همسران یا اقوام آنها مورد آزار قرار می‌گیرند. این آزار و شکنجه‌ها در بسیاری موارد سبب فرار این دختران شده و در برخی کشورها همین امر خود سبب بروز معضلی دیگر به عنوان قتل محارم شده است (ر.ک. روزنامه اعتماد؛ ۱۶ آبان ۱۳۸۶).

بررسی حقوقی سن ازدواج و رشد دختران

ارائه حکم یاد شده را مطالبه می‌نمایند؛ بنابراین در نظام حقوقی ایران، مشکلات ناشی از رشید نبودن اشخاص دارای سن کمتر از حداقل سن قانونی برای ازدواج، به سهولت مرتفع شده و چنین افرادی - زوجین آینده - در استیفای اموال و حقوق مالی خود و انجام این تعهدات، رشید فرض می‌شوند؛ حال آنکه توسل به چنین رویه‌ای در بسیاری موارد نه تنها مفید علم به رشد شخص نیست؛ بلکه ممکن است آثار و تبعات سوء مالی را نیز برای آنان در آینده به همراه داشته باشد.

البته در حال حاضر برخی دیگر از محاکم دادگستری، قید مندرج در ماده ۱۰۴۱ ق.م. را مستلزم صدور حکم رشد شخص، ندانسته و فقط به صدور اجازه نامه چنین ازدواج‌هایی اکتفا می‌کنند؛^۱ این اقدام دادگاه، هر چند با فلسفه تقنین ماده یاد شده سازگار است، اما در خصوص رفع مشکلات ناشی از عدم رشد چنین اشخاصی در استیفای اموال و حقوق مالی‌شان، ناتوان است.

۲-۳) پیامدهای تعیین حداقل سن ازدواج

در حال حاضر بسیاری از نظام‌های حقوقی جهان با توجه به پیامدهای نامطلوب ناشی از ازدواج در سنین پایین، داشتن حداقلی از سن را برای اقدام به ازدواج مقرر نموده‌اند.^۲ در واقع گرایش اصلی بسیاری از این کشورها به افزایش

۱ - نظر کمیسیون قضات: «عقد ازدواج با بلوغ زوجین بنابه مفاد تبصره یک ماده ۲۲۱۰ ق.م. ناظر به ماده ۱۰۴۱ همان قانون می‌تواند محقق شود. لذا در مورد سؤال که زوجه کمتر از هجده سال دارد اقدام او به بذل (مهریه حین طلاق) بدون مجوز از دادگاه راجع به رشدش یا موافقت ولی، موجه نمی‌باشد» (مجموعه نشست‌های قضایی مسایل قانون مدنی، ۱۳۸۳: ج ۱۲، صص ۲۱۶ - ۲۱۵).

۲ - الف) سوریه: ماده ۱۶ (قانون احوال شخصیه): «اهلیت ازدواج برای پسر در ۱۸ سالگی و برای دختر در ۱۷ سالگی محقق می‌شود.»؛ ماده ۱۸: «اگر پسری به سن ۱۵ سالگی رسیده و دختری ۱۳ سال تمام شده باشد و مدعی رسیدن به بلوغ بوده، تقاضای ازدواج نمایند، قاضی می‌تواند در صورت احراز صحت ادعا و توانایی جسمی آنان با ازدواج موافقت نماید»

ب) اردن: ماده ۵ (قانون اصلاحی قانون احوال شخصیه): «برای اینکه طرفین صلاحیت ازدواج داشته باشند، لازم است آنها عاقل بوده و هر دو به سن ۱۸ سالگی رسیده باشند. در مواردی قاضی می‌تواند اجازه ازدواج افرادی با سن پایین‌تر را در صورتی که سن آنان به ۱۵ سال تمام رسیده باشد، صادر نماید. در این

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

حداقل سن ازدواج است؛ برخی از آثار و پیامدهای نامطلوب ناشی از ازدواج در سنین پایین عبارتند از:

الف) عدم احراز رشد هریک از زوجین و ناتوانی در استیفای حقوق مالی؛ این پیامد در نظام‌هایی به وقوع می‌پیوندد که میان حداقل سن ازدواج و سن رشد، تناسب لازم وجود ندارد، نظام حقوقی ایران از زمره این نظام‌ها محسوب می‌شود.

ب) افزایش آمار طلاق؛ در ایران آمار رسمی نسبت به فراوانی طلاق در میان زوجینی که در سنین پایین مبادرت به ازدواج می‌نمایند، منتشر نشده، اما پاره‌ای مطالعات پراکنده و موردی در برخی مناطق کشور، مؤید وجود رابطه نزدیک و گاهی مستقیم میان طلاق و سن پایین زوجین است.^۱ همچنین تداوم این زندگی‌ها با مخاطرات فراوان مواجه است. از جمله می‌توان از دشواری‌های ناشی از عدم آمادگی روحی، روانی و فکری زوجین، برای تربیت فرزندان، ترک تحصیل زوجین، به ویژه دختران و به تبع آن نداشتن منبع درآمد مستقل برای خود و در نتیجه وابستگی بیش از پیش این زنان به شوهران یا مردان دیگر یاد نمود.^۲

ج) ازدواج در سنین پایین، از جهت بهداشت باروری، ممکن است خطرات جدی به دنبال داشته باشد. به تأیید اسناد سازمان ملل متحد، هر سال حدود ۱۴ میلیون دختر

موارد ازدواج باید متضمن مصلحتی باشد که اصول چنین مصالحی توسط معیارهایی که قاضی القضاات تعیین می‌کند، قابل تشخیص است.

ج) کویت: ماده ۲۶ (قانون احوال شخصیه): «به ثبت رساندن عقد ازدواج یا تأیید آن مادام که هنگام ثبت آن، دختر به ۱۵ سالگی و پسر به ۱۷ سالگی نرسیده باشد، ممنوع است».

د) سوئیس: ماده ۹۴ ق.م.: «مرد و زن برای اینکه بتوانند به عقد نکاح مبادرت ورزند، باید دارای ۱۸ سال تمام و واجد قوه تشخیص باشند...»

۱ - در مطالعه‌ای که در استان بوشهر نسبت به ۳۳۳ پرونده طلاق در دادگاه خانواده صورت گرفت، آمارها نشان می‌دهد: «زندگی زوجینی که در سنین بین ۱۹ - ۱۵ ازدواج کرده‌اند، ۷۸ درصد به جدایی منتهی شده است» (روزنامه سرمایه، ۱۸ خرداد ۱۳۸۵: ص ۸).

۲ - مطالعه‌ای که توسط یونیسف انجام شد، بیانگر این است که در اغلب موارد، ازدواج پیش از بلوغ نه تنها فرصت تحصیل را می‌ستاند، بلکه مانع پیشرفت فردی شده و منجر می‌شود زن تا آخر عمر به برده‌ای خانگی و جنسی تبدیل شود (اودانل، بی.تا، ص: ۹۸).

بررسی حقوقی سن ازدواج و رشد دختران

۱۹- ۱۵ ساله، زایمان و حدود ۵ میلیون دیگر سقط جنین نا ایمن و غیر بهداشتی می‌کنند در برخی کشورها، نیمی از کل جمعیت زنان، اولین زایمان را پیش از رسیدن به سن ۱۸ سالگی انجام می‌دهند. مرگ و میر ناشی از زایمان این گروه سنی؛ ۲ برابر و زنان کمتر از ۱۵ سال، ۵ برابر، بیشتر از زایمان زنان در دهه ۲۰ سالگی است. در واقع زایمان، عامل اصلی مرگ و میر زنان ۱۵- ۱۴ ساله در جهان است. در ازای هر زنی که هنگام زایمان، جان خود را از دست می‌دهد، ۳۰- ۱۵ زن زنده می‌مانند، اما دچار معلولیت‌های مزمن می‌شوند. همچنین خطر مرگ نوزادانی که مادران آنها کمتر از ۱۹ سال دارند، بیشتر است.^۱ (اودانل، بی‌تا: ص ۹۸).

همچنین باید مشکلات ناشی از فشارهای نهادهای بین‌المللی و نیز افکار عمومی جهانی را به پیامدهای یادشده افزود؛ زیرا در گزارش‌های مختلفی که از سوی کمیته حقوق کودک سازمان ملل متحد^۲ و گزارش‌های ادواری جمهوری اسلامی ایران که بر اساس ماده ۴۴^۳ کنوانسیون حقوق کودک، ارائه و منتشر می‌شود، مراتب نگرانی کمیته یاد شده از سطح پایین حداقل سن ازدواج در ایران، اعلام و اصلاح قوانین مربوط و پیش‌بینی داشتن حداقل ۱۸ سال سن برای ازدواج، خواسته می‌شود (زارعیان، بی‌تا: ص ۷). در واقع پیگیری و خواست نهادهای بین‌المللی حقوق بشری نسبت به اصلاح قوانین ایران درخصوص سن ازدواج و امکان

۱- از دیدگاه زیست‌شناختی نیز، خطر ابتلا به ایدز برای دخترانی که هنوز به بلوغ جسمی کامل نرسیده‌اند، بیشتر است. بیش از نیمی از مبتلایان به ویروس ایدز که سالانه در سطح جهان شناسایی می‌شوند، افراد ۲۴- ۱۵ ساله هستند. در جنوب صحرای آفریقا و جنوب آسیا، زنان مبتلا به ایدز در این گروه سنی، بسیار بیشتر از مردان می‌باشند، در حالی که در سایر نقاط جهان این نسبت معکوس است (اودانل، بی‌تا: ص ۹۹). ازدواج پیش از بلوغ در این دو منطقه بیش از سایر مناطق جهان، مرسوم است و این گواهی بر رابطه میان همه‌گیری ایدز و الگوهای فرهنگی است که بهره‌کشی جنسی از زنان نوجوان در آن رواج دارد.

2- C.R.C

۳- کشورهای عضو متعهد می‌شوند از طریق دبیرکل سازمان ملل متحد گزارش‌هایی در مورد اقداماتی که به منظور تحقق حقوق به رسمیت شناخته شده در پیمان نامه حاضر به عمل آورده‌اند و پیشرفت‌هایی که در برخورداری از این حقوق صورت گرفته است را به ترتیب زیر به کمیته تسلیم نمایند....»

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

تزوید طفل از سوی ولی، از آن جهت است که در اسناد بین‌المللی حقوق بشر تصریحاً یا تلویحاً به این موضوع و لزوم حمایت از کودکان و اصلاح قوانین کشورها پرداخته شده است.^۱

در کنار ذکر پیامدهای سوء ناشی از ازدواج در سنین پایین باید تبعات نامطلوب ناشی از بالا بودن سن قانونی ازدواج را نیز یادآور شد؛ واقعیت کاهش سن بلوغ جنسی که امروزه بسیاری از کارشناسان بر آن اذعان دارند، مستلزم پیش‌بینی حداقلی از سن ازدواج است که با واقعیت‌های جامعه سازگاری داشته باشد. در حقیقت همان‌گونه که پایین آوردن حداقل سن ازدواج می‌تواند آثار نامطلوب بسیاری داشته باشد، افزایش یک‌باره سن ازدواج نیز ممکن است به نادیده گرفتن وضعیت آن عده از جوانانی منجر شود که به بلوغ جسمی و آمادگی برای ازدواج رسیده، اما فاقد حداقل سن قانونی‌اند و این امر چه بسا آثار نامطلوب بسیاری از جمله افزایش آمار ازدواج‌های بدون ثبت قانونی یا رشد ناپه‌نجاری‌های روانی و اخلاقی را در این سنین به همراه داشته باشد؛ بنابراین هرگونه قانونگذاری برای حداقل سن ازدواج، مستلزم بررسی تمامی جوانب حقوقی، اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی، روانی و زیستی این امر و تعیین حداقل‌های لازم متناسب با واقعیت‌های مزبور می‌باشد.

۴) نتایج و پیشنهادات

با توجه به قوانین موجود در زمینه سن نکاح، موارد زیر قابل ایراد و نیازمند اصلاح است:

۱- ۴) عدم وجود ضمانت اجرای کیفری بر تزوید دختر نه تا سیزده سال؛

۱- از جمله این اسناد می‌توان به مواد ۲۴ و ۳۲، ۱۹، ۳، ۱ پیمان‌نامه حقوق کودک، ماده ۱۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر، اصل نهم اعلامیه جهانی حقوق کودک، ماده ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ماده ۲۳ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی اشاره نمود.

ایرادهای وارد بر ماده ۱۰۴۱ ق.م. سابق که سن نکاح را سن بلوغ قرار داده بود با اصلاح آن در سال ۱۳۸۱ تا حدی مرتفع شد، با وجود این ضمانت اجرای کیفری تزویج دختر زیر سن نکاح، همچنان بر ماده ۱۰۴۱ ق.م. سابق استوار است. توضیح آن که ماده ۶۴۶ ق.م.ا. صرفاً برای ازدواج با دختر زیر سن بلوغ، تعیین مجازات کرده و نسبت به ازدواج با دختر ۹ سال تمام قمری تا ۱۳ سال تمام شمسی، فاقد ضمانت اجرای کیفری است.

۲-۴) عدم مسئولیت ولی در تزویج دختر زیر سن نکاح؛ هرگاه ولی بر خلاف مقررات ماده ۱۰۴۱ ق.م. دختر خود را به عقد ازدواج دیگری درآورد، فاقد مسئولیت کیفری و نیز حقوقی است. زیرا از یک سوی، مجازات موضوع ماده ۶۴۶ ق.م.ا. صرفاً برای زوج، مقرر شده است و از سوی دیگر، باب سوم کتاب هشتم از جلد دوم قانون مدنی در موضوع ولایت قهری، صرفاً برای سوء عمل و تدبیر ولی نسبت به اموال مولی علیه، ضمانت اجرا قرار داده است.^۱ بنابراین در مواردی که سوء رفتار ولی موجب ورود ضرر غیرمالی بر مولی علیه شود، ضمانت اجرایی بر وی متصور نیست.

۳-۴) عدم مسئولیت کیفری مداخله کنندگان در عقد نکاح؛ قانون مجازات اسلامی برای مداخله کنندگان در انعقاد نکاح اشخاص زیر سن نکاح، مسئولیت کیفری قرار نداده است و این در حالی است که از نقش این اشخاص در تسهیل چنین نکاحی نباید غافل بود. با توجه به ایرادهای مندرج در بندهای ۱ تا ۳، اصلاح ماده ۶۴۶ ق.م.ا. بدین شرح پیشنهاد می شود:

۱ - ماده ۱۱۸۴ ق.م. (اصلاحی ۱۳۷۹/۳/۱): «هرگاه ولی قهری طفل، رعایت غبطه صغیر را ننماید و مرتکب اقداماتی شود که موجب ضرر مولی علیه گردد به تقاضای یکی از اقارب وی و یا به درخواست رئیس حوزه قضایی پس از اثبات، دادگاه ولی مذکور را عزل و از تصرف در اموال صغیر منع و برای اداره امور مالی طفل فرد صالحی را به عنوان قیم تعیین می نماید. همچنین است اگر ولی قهری به واسطه کبر سن و یا بیماری و امثال آن قادر به اداره اموال مولی علیه نباشد و شخصی را هم برای این امر تعیین ننماید طبق مقررات این ماده فردی به عنوان امین به ولی قهری منضم می گردد».

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

«چنانچه مردی برخلاف مقررات ماده ۱۰۴۱ ق.م. با دختری که به سن قانونی ازدواج نرسیده است، ازدواج اعم از دایم یا موقت نماید، به حبس تعزیری از شش ماه تا دو سال محکوم می‌شود. همین مجازات در خصوص ولیّ طفل که اذن به چنین ازدواجی صادر نموده است نیز اعمال می‌گردد. تبصره: مجازات عاقد، خواستگار و شاهد حداقل مجازات مندرج در این ماده است».

۴-۴) عدم نظارت دادگاه بر شرایط نکاح؛ تحول ماده ۱۰۴۱ ق.م. از آن جهت که تشخیص دادگاه را در کنار اذن ولیّ قرار داد، شایسته تقدیر است؛ با وجود این، تشخیص مزبور صرفاً در احراز مصلحت کودک نسبت به ازدواج می‌باشد، به گونه‌ای که معمولاً نوع، طرف و شرایط ازدواج مدنظر قرار نمی‌گیرد و این در حالی است که در برخی موارد، چه بسا نکاح، مغایر مصلحت طفل نباشد، اما نکاح با شخص مورد نظر ولیّ و با شرایط مورد توافق طرفین خلاف مصلحت مزبور باشد. در جهت رفع این نقیصه توجه به دو امر ضروری است:

اول: اعمال دقت و حساسیت بسیار از سوی محاکم، در احراز مصلحت تزویج طفل و در صورت احراز، صدور مجوز چنین نکاحی به نحو موردی؛ بدین معنی که اذن دادگاه نه به طور کلی، بلکه بر ازدواج با شخص خاص و با شرایط معین تعلق گیرد. دوم: شرایط نکاح و نوع آن توسط دادگاه مشخص شود. در حال حاضر این شیوه در اجرای ماده ۱۰۴۳ ق.م. و به هنگام مخالفت بدون علت موجه ولیّ قهری با ازدواج دختر باکره و صدور مجوز از سوی دادگاه نسبت به ازدواج با شخصی معین و با شرایط مشخص، حاکم است.

۴-۵) مشکلات ناشی از عدم انطباق سن نکاح و اماره قانونی رشد؛ به رغم نسخ ماده واحده راجع به رشد متعاملین مصوب ۱۳۱۳ که به موجب آن سن

۱۸ سالگی به عنوان اماره قانونی رشد شخص تعیین شده بود، رویه محاکم کشور همچنان بر پذیرش این سن به عنوان اماره قانونی رشد استقرار یافته است و این در حالی است که چنین اماره‌ای با سن نکاح موضوع ماده ۱۰۴۱ اصلاحی ق.م.مهمخوانی نداشته و در عمل موجب بروز مشکلاتی می‌شود. به عنوان نمونه می‌توان وضعیتی را تصور نمود که زوجه به لحاظ عدم احراز رشد، توانایی استیفای حقوق مالی خود از جمله نفقه و مهریه و نیز اتخاذ تصمیم در خصوص فدیّه و بذل آن را به هنگام طلاق دارا نباشد یا زوج اهلیت پرداخت حقوق مالی زوجه‌اش و نیز تصمیم بر اجرای صیغه طلاق را که طبق تبصره ۳ ماده واحده قانون اصلاح مقررات مربوط به طلاق مصوب ۱۳۷۱، منوط به پرداخت حقوق مالی زوجه است، فاقد باشد.

از آنجا که برای ثبت چنین مواردی از نکاح، نیازی به تشخیص دادگاه - موضوع ماده ۱۰۴۱ ق.م.م نمی‌باشد، مناسب است سازمان ثبت اسناد و املاک کشور با صدور دستورالعمل‌های لازم، زمینه ارشاد متقاضیان چنین ازدواج‌هایی را از سوی سردفتران ازدواج و طلاق، نسبت به آثار و تبعات ناشی از عدم احراز رشد چنین زوجینی فراهم آورد؛ همچنین با توجه به اینکه رویه محاکم کشور در احراز رشد اشخاص متفاوت بوده و راهکار اتخاذ شده از سوی برخی از آنها ممکن است شبیه عدم احراز رشد واقعی این اشخاص را به همراه داشته باشد، شایسته است دستگاه قضایی کشور با برگزاری نشست‌های قضایی و نیز دوره‌های آموزشی و در جهت ایجاد رویه قضایی واحد، تصحیح رویه محاکم و جلوگیری از اتخاذ تصمیمات متشتت در احراز رشد اشخاص غیررشد تلاش نماید.

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

منابع

- «امامی، سید حسن: «حقوق مدنی»، تهران، انتشارات اسلامی، چ بیست و دوم، ۱۳۸۱.
- «اودا، دانیل، دان: «کتابچه تخصصی حمایت از کودک»، برای نمایندگان پارلمان‌ها، صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف) و اتحادیه بین‌المجالس، بی‌تا.
- «بجنوردی، سیدمحمد: «بررسی مفهوم و معیار کودکی در تفکر اسلامی و قوانین ایران برای بهره‌مندی از حقوق مربوطه»، همایش محیط حامی کودک، ۱۳۸۵.
- «جبیبی عاملی (شهید اول)، محمدبن جمال‌الدین: «اللمعه الدمشقیه»، بیروت، دارالفکر، الطبعة الاولى، ۱۴۱۵ق.
- «جبیبی عاملی (شهید ثانی)، زین‌الدین: «مسالك الافهام الى تنقيح شرائع الاسلام»، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، الطبعة الاولى، ۱۴۱۳ق.
- «حر عاملی، محمد بن الحسن: «تفصیل وسائل الشیعه الى مسائل الشریعه»، قم، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، الطبعة الثانية، ۱۴۱۴ق.
- «حکیم، سید محسن: «مستمسک العروة الوثقی»، قم، مکتبه السید المرعشی، ۱۴۰۴ق.
- «حلی (علامه)، جمال‌الدین الحسن بن یوسف بن علی المطهر: «تذکره الفقهاء»، قم، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، الطبعة الاولى، ۱۴۱۴ق.
- «خمنی، روح‌الله: «تحریر الوسیله»، قم، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۹ق.
- «خویی، ابوالقاسم: «مستند العروة الوثقی»، قم، منشورات مدرسه دارالعلم، بی‌تا.
- «زارعیان، محمد: «ملاحظات نهایی کمیته حقوق کودک در خصوص دومین گزارش ادواری جمهوری اسلامی ایران»، ترجمه غیررسمی وزارت امور خارجه، بی‌تا.
- «زین‌الدین، شیخ محمد امین: «کلمه التقوی»، الطبعة المهر، الطبعة الثالثة، ۱۴۱۳ق.
- «سیستانی، سیدعلی: «منهاج الصالحین»، مکتبه آیت‌الله العظمی السید علی الحسینی الیستانی، الطبعة الاولى، ۱۴۱۶ق.
- «شهیدی، مهدی: «حقوق مدنی - تشکیل قراردادها و تعهدات»، انتشارات مجد، چ دوم، ۱۳۸۰.
- «شیخی، محمدتقی: «جامعه‌شناسی زنان و خانواده»، شرکت سهامی انتشار، چ اول، ۱۳۸۰.

- «صفایی، سید حسین، امامی، اسدالله: «نکاح و انحلال آن (فسخ و طلاق)»، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چ هشتم، ۱۳۸۰.
- «طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم: «العروة الوثقی»، بیروت، منشورات مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، الطبعة الثانية، ۱۴۰۹ق.
- «طباطبایی، سید محمد حسین: «المیزان فی تفسیر القرآن»، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، الطبعة الثانية، ۱۳۹۱ق.
- «طبرسی، امین الاسلام ابی علی الفضل بن الحسن: «مجمع البیان فی التفسیر القرآن»، بیروت، منشورات مؤسسه الاعلمی، الطبعة الاولى، ۱۴۱۵ق.
- «طوسی، ابی الجعفر محمد بن الحسن: «التبیان»، مکتب الاعلام الاسلامی، الطبعة الاولى، ۱۴۰۹ق.
- «طوسی، ابی الجعفر محمد بن الحسن: «الخلاف»، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، الطبعة الاولى، ۱۴۱۷ق.
- «قاری سید فاطمی، سید محمد: «ترویج کودکان»، قم، فصلنامه نامه مفید، تابستان ۱۳۷۴.
- «کاتوزیان، ناصر: «حقوق مدنی - خانواده»، شرکت سهامی انتشار با همکاری بهمن برنا، چ ششم، ۱۳۸۲.
- «کاتوزیان، ناصر: «حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها»، شرکت سهامی انتشار با همکاری بهمن برنا، چ چهارم، ۱۳۷۶.
- «محقق داماد، سید مصطفی: «بررسی فقهی حقوق خانواده»، مرکز نشر علوم اسلامی، چ دهم، ۱۳۸۲.
- «مهریزی، مهدی: «رساله‌های فقهی ۱ بلوغ دختران»، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چ اول، ۱۳۷۶.
- «نائینی، احمد رضا: «مشروح مذاکرات قانون مدنی»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، چ اول، ۱۳۸۶.
- «کنجفی، محمد حسن: «جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام»، تهران، مکتبه الاسلامیه، الطبعة السادسة، ۱۳۹۴ق.

«ولایی، عیسی: «فرهنگ تشریحی اصطلاحات اصول»، تهران، نشر نی،
چهارم، ۱۳۸۴.

«مجموعه نشست‌های قضایی - مسایل قانون مدنی (۳)»، قم، معاونت
آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، نشر قضا، ۱۳۸۳.

